

П.І. ГАВСЕВИЧ (1833–1920) ТА ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН ІНСТИТУТУ АГРОЕКОЛОГІЇ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ НААН (ДО 100-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ)

В.А. Вергунов

Національна наукова сільськогосподарська бібліотеки НААН

Методом історико-наукового аналізу із залученням нових, раніше недоступних архівних матеріалів реконструйовано життя та творчі напрацювання знаного вченого-аграрія та організатора вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи з культурою лікарських рослин, відомого громадського та політичного діяча часів перших сподівань державності України Петра Івановича Гавсевича. Наведено невідомі факти формування наукового світогляду й творчих здобутків вченого, що стали передумовою створення ним у 1916 р. першої в Європі спеціалізованої галузевої дослідної інституції — плантації лікарських рослин у Лубнах на Полтавщині (нині — Дослідна станція лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН). Запропоновано перелік заходів у рамках відзначення її 100-річного ювілею на державному рівні.

Ключові слова: Петро Іванович Гавсевич, лікарські рослини, Дослідна станція лікарських рослин, м. Лубни, сільськогосподарська дослідна справа.

Останнім часом від представників вищого керівництва держави доволі часто лунає теза, що наша академічна наука «пасе задніх» або взагалі є неефективною. Але чомусь зовсім не згадується, що її, як і інші складові культури нації, для початку потрібно елементарно на всіх рівнях достойно фінансово підтримувати, а не в черговий раз «оптимізувати»! «Роби благодать, але не за рахунок інших», — заповідав Омар Хайям. Особливий критиці на цьому фоні піддається аграрна наука. Безперечно, є за що, особливо у форматі чи не щорічно змінюваних «правил гри» та цінностей. На сьогодні існують всі підстави вважати, що наступний рік у системі адаптованих змін до європейських стандартів усіх складових держави може стати вирішальним. Він, найвірогідніше, остаточно «поховає» систему напрацювань в організації науки радянської доби. Як відомо, до подій 1917 р. сучасні українські землі виводили тодішню державу у п'ятірку провідних країн світу за експортом виробленої та переробленої сільськогосподарської продукції. Видатне місце у цих досягненнях належить уні-

кальній і неповторній Полтавщині [1]. З появою галузевого дослідництва у 1884 р. шляхом створення першої постійно діючої казенної інституції — Полтавського дослідного поля [2], у 1916 р. у регіоні розпочинає свою діяльність за кращими європейськими стандартами перша в країні спеціалізована Дослідна станція лікарських рослин у м. Лубнах, до зони дії якої входили Лубенський, Миргородський, Хорольський, Прилуцький, Кременчуцький, Полтавський, Лохвицький та Пирятинський повіти Полтавської губернії. Її засновником і першим директором був Петро Іванович Гавсевич — особистість непростой долі, ім'я якого, без перебільшення, можна віднести до плеяди видатних діячів — В.І. Вернадського, В.В. Докучаєва, А.Є. Зайкевича, С.Л. Франкфурта та інших, — як розбудовника сільськогосподарської дослідної справи в Україні, що є складовою культури нації і сучасного природознавства [3].

Вивчаючи архівні матеріали, на думку спадають слова англійського філософа Джона Локка: «Вивчати історію потрібно не так, як ми собі уявляємо, чи нас навчили, а такою, якою вона є насправді». Виявляється, що у довідниках та енциклопе-

діях офіційна біографія П.І. Гавсевича — організатора галузевої науки і знаного політичного та державного діяча, не зовсім відповідає дійсності. З огляду на прийнятий парламентом нашої країни закон про децентралізацію влади, в якому з-поміж іншого йдеться і про відповідальність місцевих громад за формування власних пантеонів слави, маю сподівання, що зрештою належне місце буде відведено як безпосередньо фундатору наукової установи П.І. Гавсевичу, так і загалом станції лікарських рослин у м. Лубнах.

Мета роботи — висвітлити особистий вклад вченого П.І. Гавсевича в становлення Дослідної станції лікарських рослин.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

За базові матеріали були використані напрацювання як власні, так і інших істориків сільськогосподарської дослідної справи в Україні, а також раніше непроаналізовані джерела галузевого депозитарію сільськогосподарської та лісотехнічної літератури Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, ретроспективні — з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, ДБУ «Центральний державний архів м. Москви», Державного архіву Житомирської області та Лубенського міського державного архіву.

Теоретико-методологічні засади історичної розвідки ґрунтуються на принципах історичного дослідження: історизмі, об'єктивності, системності, наступності, комплексності, багатофакторності, що забезпечують цілісне, всебічне охоплення найістотніших аспектів визначеної проблеми. Особливий наголос робиться на історичних методах наукового пізнання, а саме: проблемно-хронологічному, порівняльно-історичному та ретроспективному. Крім того, для комплексності аналізу використано історіографічний, джерелознавчий та термінологічний методи.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Завдяки проведеному історико-науковому, архівознавчому аналізу встановле-

П.І. Гавсевич (1909 р.)

Фото друкується вперше

но, що Петро Іванович Гавсевич народився 22 серпня 1883 р., а не 1879 р., як стверджують його біографи. За їхніми свідченнями, він з'явився на світ у м. Києві у багатодітній родині робітника [4–8]. Згідно з отриманими документами із фондів ДБУ «ЦДА м. Москви» та Державного архіву Житомирської області, П.І. Гавсевич походив із міщан містечка Махнівка Бердичівського повіту Київської губернії [9]. Залишившись без батька, ще у старших класах гімназії, яку закінчив із золотою медаллю, почав опікуватися долею молодших братів і сестер, що продовжував робити і викладаючи природничу історію у Київському реальному училищі та міській чоловічій гімназії, і під час навчання на відділенні природничих наук фізико-математичного факультету Університету Св. Володимира (нині — Київський національний універси-

тет імені Тараса Шевченка), який закінчив з дипломом I ступеня за № 136 від 28 травня 1907 р. Викладачем і наставником П.І. Гавсевича був видатний вчений-аграрій, завідувач кафедри агрономії С.М. Богданов (1859–1920) [10]. Саме він рекомендував П.І. Гавсевичу продовжити свою фахову підготовку з цього напрямку.

За пропозицією попечителя Київського навчального округу від 31 серпня 1907 р. за № 18563 П.І. Гавсевич був допущений до виконання обов'язків учителя природознавства Олександрійського реального училища м. Кременчука, з оплатою 1230 руб. [11]. Наступного року на підставі погодження управителя Київського навчального округу від 29 липня 1908 р. за № 20661 з 1 серпня він виконував обов'язки понадштатного вчителя природничої історії у Житомирській першій гімназії. Відповідно до вказівки попечителя Київського навчального округу від 9 липня 1909 р. за № 27571, за поширення серед учнів поглядів К.А. Тимірязєва майбутнього вченого відсторонюють від виконання обов'язків. Перед звільненням, 22 червня 1909 р., він подає клопотання директорів Московського сільськогосподарського інституту (нині — Російський державний аграрний університет — Московська сільськогосподарська академія ім. К.А. Тимірязєва) щодо зарахування його до лав студентства. До заяви додає «Звільнене свідоцтво», видане ще 3 липня 1901 р. Махновською міщанською управою Бердичівського повіту Київської губернії, що за сімейним списком він значиться серед місцевих міщан під № 178 і не має жодних «... недоїмок і має право на звільнення з товариства для вступу у вищий навчальний заклад» [9].

У серпні 1909 р. П.І. Гавсевича зараховують до навчального закладу, а 21 вересня він отримує квиток «Студента Московського сільськогосподарського інституту» (МСГІ) за № 10 000 та як «ратник ополчення другого розряду» — квиток № 90 від 3 вересня 1909 р. на право проживати у «... Москві і Московському повіті до 15 лютого 1910 р.» [9].

Під час першого року навчання П.І. Гавсевич займається лісівництвом (обробкою модельного дерева) та ентомологією. Оскільки більшість предметів ним було складено ще за навчання в Університеті Св. Володимира, то він «... виконав усі обов'язкові роботи...» із ґрунтознавства і загального землеробства під керівництвом професора В.Р. Вільямса, з агрономічної хімії — під наглядом асистента М.А. Єгорова [9]. Обидва викладачі, як, до речі, і професор М.М. Кулагін із модельного дерева та професор М.С. Нестеров з ентомології, залишили документальне підтвердження, що П.І. Гавсевич все виконав «... досить сумлінно...» [9]. Крім того, ним ще був успішно складений іспит із бактеріології.

Наступного року 29 квітня П.І. Гавсевич звертається до директора з проханням надати можливість як випускникові фізико-математичного факультету отримувати з другого року вакантну казенну стипендію, яку за клопотанням згаданих викладачів йому було призначено 21 вересня 1910 р. Але коштів для проживання в Москві все одно не вистачало. Тому він постійно використовував свої студентські канікули для заробітку. Так, відповідно до квитка про відпустку № 2013 з 3 до 15 травня 1910 р. до м. Житомира, він подовжив її термін до 15 вересня. Разом із практикантами МСГІ Л. Воїновим, С. Розовим та К. Осьмаком, який згодом став останнім президентом Головної визвольної ради України, П.І. Гавсевич здійснював сільськогосподарський перепис (обстеження) Волинської губернії впродовж 1910–1911 рр. на замовлення місцевого губземства. Звіт про роботу, а також плани на майбутнє він виклав у доповіді «Про розробку матеріалів повітових обстежень» на III Волинській губернській агрономічній нараді, що відбулася 12–17 травня 1911 р. [12]. Зібрання прийняло рішення щодо проведення подальших повітових опитувань населення про стан сільського господарства та першочергові заходи з агрономічного впливу. Їхнє впровадження розпочали здійснювати з Новоград-Волинського повіту шляхом складання відповідних цифрових статис-

тичних таблиць за такими позиціями як: 1) кількість населення в господарствах; 2) землеволодіння за угіддями; 3) знімання; 4) оренда ріллі; 5) землекористування; 6) пропорція культур; 7) кількість худоби, сільськогосподарських знарядь тощо. Зважаючи на те, що обстеження розгорнулося не лише як повітове, але і поселенське (подвірні), Волинське губземство додатково виділило 1 тис. руб. на його здійснення. Відібрані у цей період П.І. Гавсевицем колекції сортів хмелю, що вирощували у Волинській губернії, а також петрографічне зібрання порід (мінералів) регіону стали власністю МСПГ та заснованого при ньому 22 грудня 1909 р. Агрономічного гуртка з вивчення українських губерній. Того ж року від його імені розроблено й розіслано молодим ученим анкету для опитування земських агрономів українських губерній з метою з'ясування реального стану організації агрономічної допомоги на місцях. Свою першу наукову доповідь «Селянське хазяйство південної Волині та засоби до його поліпшення» перед гуртківцями, які головним сенсом власного творчого життя вважали працю для свого народу, П.І. Гавсевиц прочитав наприкінці 1910 р. вже після проходження відповідної практики. Зібранням було прийнято рішення видати її як статтю в журналі гуртка «Потреби села» [13]. Узагальнені результати всіх статистичних досліджень на Волині П.І. Гавсевиц висвітлює у спеціальній брошурі «Нарис селянського господарства Новоград-Волинського повіту» (з таблицями і 40 діаграмами [14]. Членом Правління Агрономічного гуртка МСПГ П.І. Гавсевица було обрано 10 грудня 1911 р.

Після повернення з України, 22 листопада 1910 р. П.І. Гавсевиц пише заяву на ім'я директора МСПГ з проханням видайти його «Формулярний список» для підтвердження свого «... освітнього цензу на Причистенських курсах для робітників...», що були організовані Комісією з технічної освіти при Імператорському технічному товаристві. На них П.І. Гавсевиц до 8 березня 1911 р. викладає курс «Про живлення рослин».

Упродовж осені 1910 – весни 1911 р. П.І. Гавсевиц під керівництвом видатного вченого, творця суспільної агрономії – професора О.Ф. Фортунатова (1856–1925) безпосередньо займається підготовкою дипломної роботи. У цей період він мешкав у м. Москві – спочатку у квартирі № 13 на вул. Довгопрудковській, а потім переїхав у Тихвінський провулок до будинку Паніна у квартиру № 98 [9].

Свою наступну студентську відпустку він знову проводить у м. Житомирі, де мешкав у квартирі Брозовського на вул. Миколаївській, 20. Канікули тривали до 15 вересня 1911 р. Зауважимо, що разом із дозволом на відпустку йому на весь час її дії зняли виплату стипендії, яку поновили після відповідного клопотання 24 лютого 1912 р. Проте в останній рік навчання П.І. Гавсевицу довелося знову сплачувати власні кошти за навчання, як і у перші роки, у розмірі 50 руб. за семестр.

Свою останню студентську відпустку П.І. Гавсевиц отримав з 13 липня до 15 вересня 1912 р. (квиток № 4441) і провів її вже на Полтавщині, у м. Лубнах. На підставі поданої заяви у зв'язку з «... частими роз'їздами у справах службових» вона була подовжена до 20 вересня 1912 р. Під час цієї практики молодий вчений захопився вивченням лікарських рослин. За власні кошти орендує і проводить у с. Тернах Лубенського повіту серію спеціальних дослідів з агротехніки лікарських культур. Їхні результати як цикл лекцій за темою «Лікарські трави» неодноразово згодом доповідає на засіданнях Агрономічного гуртка інституту до 1917 р. включно. Як секретар створеного у березні 1911 р. Лубенського товариства сільського господарства, очолюваного головою міської управи М.П. Боярським, тричі на його засіданні 2 червня 1912 р. виступає з повідомленнями: 1) «Про організацію збирання лікарських рослин»; 2) «Грошовий звіт про торгівлю травами Лубенського товариства сільського господарства» і 3) «Про організацію збуту лікарських трав». Не меншу зацікавленість у членів товариства викликали й інші його виступи: «Схема-

тичний план організації колективного продажу хліба при сприянні Лубенського товариства сільського господарства» та «Про діяльність Лубенської каси дрібного кредиту за час 1907–1911 рр. і про необхідність її реформи» [15]. Після закінчення переддипломної практики і складання попереднього іспиту з економічної секції сільськогосподарського відділення МСПГ, відповідно до заяви від 8 листопада 1912 р., успішно захищає дипломну роботу на тему: «Наділення селян землею у 1861 р.» з правом отримання диплому I ступеня [9]. Після цього, згідно з квитком № 7829 від 21 грудня 1912 р., відїжджає у відпустку до м. Лубен на період до 15 січня 1913 р. Уже 19 січня 1913 р. листом Лубенського товариства сільського господарства та особистою заявою від 15 січня 1913 р. звертається до канцелярії у справах студентства МСПГ з проханням надіслати його документи, а саме: 1) тимчасове свідоцтво № 13142 від 28 грудня 1912 р.; 2) копію формулярного списку про службу № 913 від 9 червня 1909 р.; 3) свідоцтво про припис до приватної ділянки № 694 від 31 травня 1901 р. та 4) безстрокове паспортну книжку № 915 від 8 червня 1909 р. [9].

На нараді, скликаній 10–11 січня 1913 р. Лубенським товариством сільського господарства, П.І. Гавсевич оприлюднює генеруючу державотворчу доповідь з питань системного збирання та збуту лікарських рослин. Загалом, це зібрання мало знакове значення для становлення вітчизняної дослідної справи з питань культури лікарських рослин, а його основоположні рішення, завдячуючи доповідачеві, доволі швидко втілилися у життя не лише на Полтавщині, а й поширилися країною.

Цьому посприяло і видання «Праць місцевої наради про організацію збуту лікарських трав» за загальною редакцією і передмовою П.І. Гавсевича, згідно з рішенням Ради Лубенського товариства сільського господарства від 8 березня 1913 р. його два випуски вийшли під назвою «Збирання лікарських трав на Лубенщині» [16–17]. Також з ініціативи П.І. Гавсевича було створено Лубенське товариство зі збуту

лікарських і технічних трав. Для цього він розробив відповідні організаційні заходи і «Статут». На підставі узагальнення відповідей спеціально розробленої й розісланої анкети вчений упорядкував «Цінник лікарських рослин», що налічував 114 найменувань різноманітних видів рослинної продукції з економічно обґрунтованими на них цінами та із наведенням як наукових, так і місцевих (етнічних) назв. Наступним кроком з популяризації лікарського рослинництва стала реалізація рішення січневої наради 1913 р. щодо закладання спеціалізованого дослідного городу лікарських рослин за приватні кошти завдяки участі у сільськогосподарських виставках, галузевих зібраннях, а також розгорнутому висвітленню не лише одержаних особистих результатів, але і залученню кращих надбань із закордонного досвіду у вигляді наукових праць і брошур. П.І. Гавсевич науково обґрунтував і необхідність кооперативного підходу до вирощування та реалізації лікарської сировини. На думку відомого дослідника історії аграрної науки та освіти Полтавщини В.М. Самородова, така новація стала новаторською не лише для України та Росії, але й для всієї Європи [7].

Головне, що із практичною реалізацією наведених складових вдалося доволі швидко інтенсифікувати багатовіковий український промисел не лише стосовно Лубенського повіту, а й Полтавської губернії загалом. Його витоки сягають XVIII ст., коли у 1709 р. було засновано Лубенську казенну (запасну) аптеку, при якій існували дві плантації (аптекарські сади) лікарських трав площею 50 десятин кожна. Одна з них розташовувалася у Петровських левадах м. Лубен, інша — у с. Тернах Лубенського повіту. Для виробничих потреб було побудовано сушильні й перегінні установки. У 1720 р. у м. Лубнах відкрито першу державну аптеку. Впродовж XVIII — і до початку XIX століття Лубенська казенна аптека була єдиною в країні, що постачала ліки для потреб війська і трави для аптек імперії, насамперед до Москви і Санкт-Петербурга. Саме завдяки цій установі у

культуру було введено нагідки лікарські, наперстянку пурпурову, марену фарбувальну. У 1730 р. було зібрано перший урожай ревеню.

Наприкінці 1913 р. П.І. Гавсевич отримує призначення на посаду помічника волинського губернського агронома, а впродовж 1914–1915 рр. він обіймає таку саму посаду в Чернігівському губернському земстві. Там він познайомився та заприятелював із видатним українським поетом П.Г. Тичиною (1891–1967), який після закінчення Чернігівської духовної семінарії став студентом Київського комерційного інституту і недовгий час працював статистом Центрального статистичного бюро цього земства. Результати своєрідного моніторингу П.І. Гавсевич оприлюднює у праці «Огляд діяльності сільськогосподарських товариств Чернігівської губернії за 1913 рік». До речі, на запрошення П.І. Гавсевича у 1916 р. П.Г. Тичина відвідав Лубенську дослідну станцію лікарських рослин і подарував збірку своїх поезій.

Однак П.І. Гавсевича не полишало бажання займатися винятково культурою лікарських рослин та ще й на спеціально створеній дослідній станції. З цією метою він видрукував серію публікацій, серед яких слід відзначити науково-популярну брошуру українською мовою про 32 лікарські рослини – «Про лікарські трави, як їх збирати, сушити й продавати [18]. Слід зауважити, що 14–16 березня та 20–22 травня 1915 р. на міжвідомчих зборах під егідою Департаменту землеробства у м. Москві з питань лікарського рослинництва схвальний відгук на роботу П.І. Гавсевича надав один із його вчителів – професор К.А. Тимірязев (1843–1920). Також його науковий трактат було підтримано на зборах Ради Лубенського товариства сільського господарства за участю представників Полтавського губернського земства і зокрема професора А.Є. Зайкевича. Головну доповідь із короткою передісторією лікарського промислу та конкретним планом дій щодо його розгортання на науковій основі «До питання організації дослідного вивчення лікарських рослин

м. Лубни» зробив П.І. Гавсевич. Але ще більш відчутним поштовхом до дій стало професійне зібрання «До питання про культуру і збір лікарських рослин й організації їх використання і збуту», скликане 22–28 лютого 1916 р. за розпорядженням принца О.П. Ольденбурзького у м. Петрограді. Його проведення можна вважати триумфом творчого життя П.І. Гавсевича на ниві культури лікарських рослин. Про це, наприклад, свідчить не лише його активна участь майже на всіх зібраннях (він став членом Комісії з переробки лікарських рослин), а й вихід статті «Про невідкладні заходи із забезпечення наших лікувальних установ лікарськими рослинами» у спеціальній збірці «Праці Особливої Народи ... з питань культури і збору лікарських рослин ...» [19]. Слід наголосити, такої честі не мав жоден із 49 учасників зібрання.

У статті і виступах під час обговорення П.І. Гавсевич відстоює ідею державної потреби прискореного розвитку вирощування лікарських рослин, їхнього збирання і збуту, насамперед для вітчизняної фармацевтичної промисловості, що набула особливої актуальності під час подій Першої світової війни, оскільки через закриття західного кордону з Австро-Угорщиною та Німеччиною знизилася постачання ліків іноземного виробництва. Це розуміли не лише вчені, але і представники правлячої царської династії. Не випадково, принц О.П. Ольденбурзький, що обіймав посаду Верховного начальника санітарної та евакуаційної частини, не лише всіляко підтримував ідею заснування першої у світі дослідницької насінницької плантації (станції) з вивчення лікарських рослин у м. Лубнах, але згодом і фінансово сприяв створенню при ній хіміко-фармацевтичної лабораторії та сушильного сараю, виділивши на це 5 тис. руб.

Серед інших генеруючих рішень «Особливої наради», що стали знаковими для розвитку вітчизняного лікарського рослинництва й організації його наукового забезпечення, слід відзначити результати діяльності Комісії з питань збирання культур від 24 лютого 1916 р. На ній було

вирішено ввести для семи районів країни посади уповноважених Центральної установи або санітарної та евакуаційної частини з метою належної організації регіонального культивування лікарських рослин: 1) Кавказу; 2) Чорноморського узбережжя; 3) Туркестану; 4) Південно-Східного краю; 5) Південно-Західного краю і Криму; 6) середньої смуги та 7) Північної Росії [20]. П.І. Гавсевич став членом спеціальної підкомісії з відпрацювання всіх координуючих питань та керівництва відповідними роботами, передусім стосовно п'ятої зони. Головне, що через Департамент землеробства, для якого рішення «Особливої наради» були обов'язковими для виконання, вдалося успішно відпрацювати за бюджетної підтримки механізм вирощування лікарських рослин, а саме за допомогою: 1) проведення бесід, читання лекцій; 2) безоплатного роздавання книжок, брошур і посібників; 3) облаштування показових ділянок; 4) заохочення приватної ініціативи; 5) надання пільгових кредитів для збирання лікарських рослин; 6) зацікавленості у збуті продукції. Останній пункт було детально опрацьовано завдяки прийняттю системних рішень щодо: 1) організації закупівлі; 2) облаштування складів; 3) посередництва земських і суспільних установ; 4) поповнення колекцій; 5) заснування заводів; 6) спрощення умов фабрично-заводської переробки і 7) введення урядової аптечної монополії. Переважно більшість із наведених рішень всіляко ініціював та обгрунтував П.І. Гавсевич. Не випадково Департамент землеробства відрядив до м. Лубен двох ботаніків з Імператорського Ботанічного саду Петра Великого, виділивши 5,5 тис. руб. Полтавському повітовому земству та Лубенському товариству сільського господарства [21] тощо.

Основний тягар практичного втілення запропонованих заходів взяв на себе новопризначений у 1915 р. старший спеціаліст Департаменту землеробства з культури лікарських рослин П.І. Гавсевич. Саме це відомство доручило йому створити спеціалізовану дослідну станцію і завод із виробництва ефірної олії. Вибір для цих

цілей земель Полтавщини і, головне, м. Лубен був не випадковим, оскільки значна кількість рослин з місцевої флори, зокрема, валеріана, кмин, алтей, ромашка та деякі інші проростали вільно, без їх спеціального вирощування. Крім того, плантації м'яти та заводи з її переробки на олію у регіоні вже діяли у містах Полтаві, Прилуках та Кременчузі. З ініціативи П.І. Гавсевича Лубенське товариство сільського господарства, за підтримки Полтавського губернського земства та Департаменту землеробства, клопотало перед Лубенською міською думою про виділення невеликої земельної ділянки поблизу с. Плютенців для заснування Лубенської дослідної плантації лікарських рослин. Питання було вирішено 26 листопада 1915 р., а польові дослідження розпочалися з 20 березня 1916 р. на площі 4,75 десятин [22]. До розробки її першої наукової програми діяльності П.І. Гавсевич залучив фундатора сільськогосподарської дослідної справи Південно-Західного краю, лубенчанина за походженням, професора А.Є. Зайкевича (1842–1931), який на той час не лише очолював кафедру агрономії Імператорського Харківського університету, але й обіймав посаду інспектора сільського господарства Полтавської губернії, був автором першого українського сорту білої м'яти перцевої. На міжвідомчій нараді (зборах) з питань поліпшення виробництва в Росії лікарських рослин, що відбулася у квітні 1915 р. з ініціативи Полтавської земської управи, учений історично обгрунтував початок дослідного вивчення лікарських культур на Лубенщині. До речі, збори першими звернулися до уряду Державного лісового відомства про виділення 25 десятин землі зі складу Ольшанської або Мгарської лісових дач для створення спеціалізованої дослідної плантації (станції) лікарських рослин. Укладену обома вченими спільну програму було прийнято фактично без змін. У подальшому її тільки доопрацьовували, і діяла вона не одне десятиліття. Згідно з програмою, одночасно почали вивчати майже 60 видів лікарських рослин [22]. Більшість з них і донині не втратили своєї цінності.

На новоствореній ботанічній ділянці досліджували 16 культур, від семи з них у перший рік було одержано посадковий матеріал — насіння і коріння. Системні наукові дослідження почали з культури перцевої м'яти та ромашки звичайної, передусім щодо впливу метеорологічних умов на формування насінневої продуктивності. Для цього на дослідній ділянці вивчали їхню оптимальну густоту посівів, терміни висівання та збирання, систему удобрення. З метою введення культур у сівозміну у спосіб порівняння вивчали овес, а на спеціалізованій, так званій паровій площі, досліджували осінні посіви м'яти сорту Мітчам і місцевої валеріани. Okремо проводили дослідні на полі з пастернаком як овочем для потреб армії, що фінансувалися Полтавською губернською земською управою.

Комплексом методичних і дослідницьких робіт опікувався особисто П.І. Гавсевич, а його першим помічником став завідувач насінневої лабораторії Н.Ф. Саєнко. Крім того, на станції проходили практику три студенти. П.І. Гавсевич взяв на себе відповідальність за якнайшвидшу відбудову інфраструктури станції. За короткий термін для технічного забезпечення повноцінної діяльності новоствореної станції було побудовано одно- і двоповерхові сараї, котельню, колодязь, обладнано насінневу лабораторію. Серед обов'язкових умов повноцінного функціонування станції П.І. Гавсевич вважав наявність в її організаційній структурі бібліотеки. Ним було сформовано початковий її фонд, що складався із poradників і спеціалізованих довідників. Як наслідок продуманих рішень, починаючи з 1916 р., результати досліджень станції активно друкувалися в періодичних виданнях країни, а до виконання дослідницьких робіт установи долучалися профільні фахівці Воронезького сільськогосподарського інституту та вчені Петрограда. Так, завдяки цьому доволі швидко вдалося підвищити вагомість результатів експериментаторства Лубенської дослідної станції лікарських рослин як провідного галузевого наукового центру в країні. П.І. Гавсевич особисто підготував серію

праць: «Про лікарські трави. Короткі поради хазяїнам, як їх розводити», «М'ята холодна. Ромашка. Волоский кріп. Шавлія. Ганус» [23]; «Збирання і культура лікарських трав на Лубенщині»; «До питання про організацію дослідного вивчення лікарських рослин в Лубнах»; «План робіт на 1916 рік і кошторис на закладку ведення Лубенської дослідної і насінневої станції»; «Роботи дослідної станції лікарських рослин Лубенського товариства сільського господарства за 1916 рік: короткий звіт» [24] та ін. Слід наголосити, що вони написані здебільшого українською мовою на фоні, як писав сам автор: «засилля російськомовних видань» [24]. На початку березня 1917 р., після лютневої революції, П.І. Гавсевича було обрано головою першої Лубенської міської ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Цю посаду він поєднував із керівництвом станцією.

Націоналістичні проукраїнські підходи у роботі П.І. Гавсевича стали «затребуваними» в кооперативному русі через його статистичну оцінку для потреб сільського господарства у часи перших сподівань державності наприкінці 1917 р., і особливо Української Центральної Ради та Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Так, він очолював відділ сільськогосподарської статистики спочатку Департаменту лісівництва, а потім сільського господарства до початку 1919 р. при дев'яти очільниках (Б.М. Матрос, М.О. Савченко-Більський, Б.О. Зарудний, А.Г. Терниченко, М.М. Ковалевський, В.Г. Колокольцев, В.М. Леонтович, С.М. Гербель та М.Ю. Шаповал) [25] Генерального секретаріату (Міністерства) земельних справ, а також був членом ради відомства в часи головування М.А. Кухаренка [25]. Обіймання цієї посади та переїзд до м. Києва, найімовірніше, стало можливим завдяки уродженцю Полтавщини Б.М. Мартосу, з яким П.І. Гавсевич був знайомий ще з часів роботи голови секретаріату в кооперативних організаціях на Волині. Третього січня 1918 р. П.І. Гавсевичем розроблено організаційну структуру від-

ділу, що складалася з чотирьох частин: «1) бжуча статистика, 2) аграрна статистика, 3) розробка сільськогосподарського перепису, 4) справжні видання і деякі справи та звідомлення» [26]. А 21 травня 1918 р. він обґрунтовує «... готовий рахунковий апарат» та програму для створення окремого відділу лісової статистики» [27]. Стає одним із дієвих учасників антигетьманських виступів, за що наприкінці травня 1918 р. його звільнено з посади. Не отримавши підтримки у провідних політичних партій, згідно з наказом Міністерства земельних справ від 8 червня 1918 р., П.І. Гавсевича відновлюють на посаді у відомстві [28]. Попри все, він продовжує залишатися дієвим речником виступів проти існуючої влади. Разом із М.І. Туган-Барановським створює Українське наукове товариство економістів [29], а згодом на загальних зборах 30 червня 1918 р. ініціює його вступ до Українського національного союзу. У 1919 р. працює завідувачем статистичного відділу Уккраднаргоспу. Стає одним із фундаторів Київського кооперативного інституту (нині — Київський національний торговельно-економічний університет), створеного на основі Вищих кооперативних інструкторських курсів, що функціонували з 1917 р. при Центральному українському кооперативному комітеті з ініціативи відомого економіста — міністра фінансів уряду Української Центральної Ради, голови Коопцентру М.І. Туган-Барановського (1865–1919). Саме цей знаний учений і державний діяч розробив концептуальні засади розбудови навчального закладу та запропонував першочергові завдання. Після його передчасної смерті 21 січня 1919 р., на П.І. Гавсевича покладався основний тягар організаційних заходів зі створення інституту. Саме завдяки його зусиллям заклад офіційно розпочав свою роботу з 1 січня 1920 р. на чолі з визнаним фахівцем із питань демографії та статистики, академіком УАН М.В. Птухою (1884–1961).

П.І. Гавсевич увійшов не лише до складу перших 11 осіб, що заснували 13 квітня 1919 р. агрономічну секцію Українського наукового товариства, а й до складу тимча-

сової її Ради разом з М. Резніковим, О. Янатою, К. Осьмаком та В. Корнічином [30].

За одними відомостями, П.І. Гавсевич помер на початку 1920 р. від серцевого нападу у м. Києві [31], за іншими — убитий денікінцями наприкінці 1919 р. [32].

Отже, за результатами проведених досліджень встановлено, що творча спадщина П.І. Гавсевича налічує близько 50 наукових і науково-популярних праць із загальних питань рослинництва, культури лікарських рослин, а саме: їхньої агротехніки, насінництва, первинної та поглибленої переробки, збуту. Напрацювання вченого в цьому напрямі, насамперед щодо золототисячника, оману і безсмертника, не втратили актуальності серед фахівців і нині. На жаль, низку лікарських рослин, яким П.І. Гавсевич пророкував велике майбутнє, на сьогодні втрачено у науковому обігу України, але «затребувано» за її межами. Не менш значущими для свого часу виявилися його праці щодо кооперативного руху та статистичної оцінки сільськогосподарських регіонів України. У багатьох своїх працях П.І. Гавсевич виступає як видатний історик та організатор не тільки вітчизняної, а й світової галузевої науки.

ВИСНОВКИ

У 2016 р. виповнюється 100 років від дня створення першої в Європі спеціалізованої галузевої дослідної інституції — Дослідної станції лікарських рослин, що на сьогодні входить до організаційної структури Інституту агроєкології і природокористування НААН (ДСЛР). Із заснуванням цієї установи фактично завершився розпочатий ще у 70-х роках XIX ст. шлях до остаточного ствердження вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань та організації. Завдяки професору А.Є. Зайкевичу та, особливо, першому директорові установи П.І. Гавсевичу Дослідна станція лікарських рослин у м. Лубнах із часу свого заснування і впродовж багаторічної діяльності у черговий раз довела світовий пріоритет значення українських земель у питаннях еволюції організаційного становлення дослідництва

в агрономії. Слід наголосити, що ДСЛР заслуговує на достойне відзначення свого столітнього ювілею на державному рівні відповідно до Постанови Верховної Ради України № 971-VIII від 2 лютого 2016 р. «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2016 р.». До святкування пропонується провести спеціальні додаткові моніторингові дослідження, результати яких мають бути висвітлені в окремому виданні. Навласне переконання, вони ще раз зможуть довести всім зацікавленим про державну значущість столітнього експериментаторства цієї славетної установи на благо української та світової аграрної науки. Мова, передусім, буде йти про можливі варіанти використання унікального гербарію Р.В. Німана, а також зібраних за час існування установи гербаріїв, що зберігаються на станції, та інші злободенні питання, а саме:

- встановлення впливу змін клімату на біохімічний склад рослин, зокрема вміст мікроелементів (азот, фосфор, калій, сірка і т.п.) та мікроелементів (мідь, цинк, молібден, кобальт, нікель і т.п.);
- визначення реперних років (або періодів — 5 років, 10 років і т.д.) для збору повної інформації про кліматичні умови території (температура повітря, ґрунту, тривалість вегетаційного періоду, опади тощо);
- проведення хімічного складу рослин на вміст макро- і мікроелементів;
- аналіз ґрунтових зразків на вміст макро- і мікроелементів (за наявності таких зразків);
- порівняльний та кореляційний аналіз між хімічним складом рослин, показника-

ми родючості ґрунту, показниками клімату за певні періоди.

Це надасть змогу побудувати моделі біогеоценозів і зробити висновки про тенденції їх розвитку у сучасних умовах змін клімату.

До переліку актуальних проблем слід віднести і визначення антропогенного забруднення біосфери через рослини-біоіндикатори. Для цього необхідно проаналізувати рослинний матеріал на вміст основних забруднювачів, а саме: серед важких металів — щодо наявності кадмію і свинцю, радіонуклідів — цезію і стронцію, синтезованих хімічних сполук — ДДТ і ГХЦГ. Порівняти вміст цих речовин у рослинах попередніх років (100, 70, 50 і т.д. років тому) із сучасним рівнем. Це уможливить визначення динаміки забруднення біосфери небезпечними хімічними речовинами. Можна зробити ретроспективу і перспективу цих процесів.

Зі свого боку, єдина у світі інституція історії аграрної науки, освіти та техніки — Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН — на всіх рівнях своїх можливостей репрезентуватиме висвітлення різноманітних подій та фактів, що розкривають творчі здобутки ДСЛР за віковий поступ самовідданої праці її працівників на благо України. Крім того, до урочистостей у серії «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» плануємо видати книгу «Гавсевич П.І. (1833–1920) — організатор системних досліджень культури лікарських рослин, державний та громадський діяч у роки перших сподівань державності України».

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вергунов В.А.* Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В.А. Вергунов. — К.: Аграр. наука, 2012. — 416 с. (Іст.-бібліогр. серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»).
2. *Вергунов В.А.* Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В.А. Вергунов. — К., 2009. — 220 с. — (Там само).
3. *Вергунов В.А.* Організаційний поступ сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 130-річчя створення Полтавського дослідного поля): наук. доп. / В.А. Вергунов. — К.: ФОП Корзун Д.Ю., 2014. — 28 с.
4. *Горбань А.Т.* Лекарственные растения: вековой опыт изучения и возделывания / А.Т. Горбань, С.С. Горлачова, В.П. Кривуненко. — Полтава: Верстка, 2004. — 230 с.
5. *Кононюк В.А.* Гавсевич Петро Іванович / В.А. Кононюк // Вчені генетики, селекціонери та рос-

- линники. — К.: Аграр. наука, 2003. — С. 320. — (Серія «Українські вчені-аграрії ХХ ст.»).
6. *Кривуненко В.П.* Гавсевич Петро Іванович / В.П. Кривуненко // Енциклопедія сучасної України. — К., 2006. — Т. 5 — С. 227.
 7. *Самородов В.* Орбіта вічних трав Петра Гавсевича / В. Самородов // Зоря Полтавщини. — 2009, 7 травня. — С. 12.
 8. *Самородов В.М.* Науково-організаційна діяльність П.І. Гавсевича (1879–1920) з розвитку лікарського рослинництва / В.М. Самородов // Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали ІХ Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів (Київ, 22 трав. 2014 р.); ред. кол.: В.А. Вергунов, Х.М. Піпан, І.М. Савеленко [та ін.]. — К.: ФОП Корзун Д.Ю., 2014. — С. 130–133.
 9. ДБУ «ЦДА м. Москви», ф. 228, оп. 3, спр. 1432, 73 арк.
 10. Державний архів Житомирської області, ф. 72, оп. 1, спр. 1152, арк. 1 зв.
 11. *Вергунов В.* Професор С.М. Богданов — видатний організатор вітчизняної наукової й освітньої агрономії / В.А. Вергунов // Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. праць; відп. ред. О.Я. Пилипчук. — К., 2005. — Вип. 22. — С. 46–61.
 12. Губернское агрономическое совещание / Вольнского губернского земство, статистический отдел // Обзор агрономических мероприятий Вольнского губернского земства за 1911 год. — Житомир: Электро-тип. т-ва «Н.А. Бродович», 1912. — С. 17.
 13. Отчет Правления «Агрономического кружка по изучению украинских губерний» за 1910 и 1911 гг. // Отчет о состоянии Московского сельскохозяйственного института за 1911 год. — М.: Тип.-литограф. В. Рихтера, 1912. — С. 33–38.
 14. *Гавсевич П.И.* Очерк крестьянского хозяйства Новоград-Вольнского уезда (с таблицами и 40 диаграммами): Материалы поволосного обследования крестьянского хозяйства / П.И. Гавсевич / Статистическое бюро Вольнского губернского земства. — Житомир: Электро-тип. «Работник» Р. Ивницкого и М. Даенмана, 1912. — 82 с.
 15. Отчет Лубенского общества сельского хозяйства за 1912 год / Лубенское общество сельского хозяйства: научное издание. — Лубны: Тип. т-ва «И. Золотницкий, Б. Левитанский», 1913. — 105 с.
 16. Собираніе лекарственных трав на Лубенщине: Труды местного совещания об организации сбыта трав 10–11 января 1913 г. в Лубнах / сост. П.И. Гавсевич; Лубенское общество сельского хозяйства. — Лубны: Тип. т-ва «И. Золотницкий, Б. Левитанский», 1913. — Вып. 1. — 47 с.
 17. Собираніе лекарственных трав на Лубенщине: Труды местного совещания об организации сбыта трав 10–11 января 1913 г. в Лубнах / сост. П.И. Гавсевич; Лубенское общество сельского хозяйства. — Лубны: Тип. т-ва «И. Золотницкий, Б. Левитанский», 1916. — Вып. 2. — 60 с.
 18. *Гавсевич П.* Про лікарські трави. Як їх збирати, сушити й продавати / П. Гавсевич. — К.: Т-во «Укр. Агроном», 1914. — 31 с.
 19. Журнал третьего заседания Комиссии по вопросу о сборе и культуре лекарственных растений вечером 24 февраля 1916 года под председательством действительного статского советника А.И. Шахназарова // Труды Особого Совещания, созданного по повелению его Императорского высочества принца А.П. Ольденбургского по вопросу о культуре и сборе лекарственных растений и организации их использования и сбыта, 22–28 февраля 1916 г. (стенографический отчет, журналы Совещания и материалы) / сост. под ред. Уполномоч. при Верховном начальнике санитарной и эвакуационной части А.И. Шахназарова, Б.А. Андреевым, А.Д. Будогосским и Ф.А. Сапыперовым. — Петроград: Тип. А. Бенке, 1917. — С. 271.
 20. Меры к развитию сбора и обработки лекарственных растений и к возделыванию их по отзывам корреспондентов, устроенных Департаментом земледелия, анкеты // Там само. — С. 329.
 21. К вопросу об устройстве в Полтавской губернии опытной станции по культуре лекарственных растений // Полтавские агрономические известия. — 1910. — № 1 (10). — С. 59.
 22. *Гавсевич П.И.* План работ по опытному изучению лекарственных растений в 1916 г. / П. И. Гавсевич // Собираніе и культура лекарственных трав на Лубенщине. — 1916. — Вып. 2. — С. 1.
 23. *Гавсевич П.* Про лікарські трави. Короткі поради хазяїнам, які їх розводять. — Кн. 1 (М'ята холодна. Ромашка. Волоський кріп. Шавлія. Ганус) / П. Гавсевич. — Лубни: Друкарня т-ва «И. Золотинський, Б. Левитанський», 1916. — 23 с.
 24. Работы опытной станции лекарственных растений Лубенского общества сельского хозяйства за 1916 год: краткий отчет (сост. П. Гавсевич) / Управление Верховного начальника санитарной и эвакуационной части, Организация по сбору, культуре и заготовке лекарственных растений. — Петроград: Тип. А. Бенке, 1917. — 32 с.
 25. ЦДАВО України, ф. 2196, оп. 1, спр. 47, арк. 3–9.
 26. Там само, ф. 1060, оп. 1, спр. 59, арк. 5.
 27. Там само, ф. 1061, оп. 1, спр. 278, арк. 32.
 28. Там само, ф. 1061, оп. 1, спр. 397, арк. 3.
 29. *Кришталь В.В.* М.И. Туган-Барановский: «Центральная власть должна брать на себя лишь то, что явно не под силу муниципалитету» / В.В. Кришталь // Экономическое возрождение России. — 2005. — № 2 (4). — С. 95.
 30. *Онопrienko В.* Справоздання про діяльність Агрономічної секції Українського наукового товариства. 24 березня 1921 р. / В. Онопріенко, Т. Шербань // Джерела з історії Українського наукового товариства. — К., 2008. — С. 270–272.
 31. *Кривуненко В.П.* Гавсевич Петро Іванович — один із фундаторів дослідної станції лікарських рослин Української академії аграрних наук / В.П. Кривуненко // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Лікарські рослини: традиції та перспективи досліджень, присвяч. 90-річчю Дослідної станції лікарських рослин УААН (Березоточа, 12–14 липня 2006 р.). — К., 2006. — С. 27–28.

32. Гавсевіч Петро / Наук. т-во ім. Шевченка у Львові; голов. ред. В. Кубійович // Енциклопедія

українознавства (ЕУ – II) – Париж; Нью-Йорк, 1955. – Т. 1. – С. 331–351.

REFERENCES

- Verhunov V.A. (2012). *Silskohospodarska doslidna sprava v Ukraini vid zarozhennia do akademichnoho isnuvannia: orhanizatsiyni aspekt (Serii: Ahrarna nauka Ukrainy v osobakh, dokumentakh, bibliografii)* [Farm research case in Ukraine from origin to academic life: the organizational aspect]. Kyiv: Ahrarna Nauka Publ., 416 p. (in Ukrainian).
- Verhunov V.A. (2009). *Poltavske doslidne pole: stanovlennia i rozvytok silskohospodarskoi doslidnoi spravy v Ukraini (do 125-richchia derzhavnogo doslidnytstva v ahrononii ta tvarynyntsvi) (Serii: Ahrarna nauka Ukrainy v osobakh, dokumentakh, bibliografii)* [Poltava experimental field, the formation and development of agricultural research in Ukraine (to the 125th anniversary of the state doslidnytstva in agronomy and animal husbandry)]. Kyiv: Ahrarna Nauka Publ., 220 p. (in Ukrainian).
- Verhunov V.A. (2014). *Orhanizatsiyni postup silskohospodarskoi doslidnoi spravy v Ukraini (do 130-richchia stovorennia Poltavskoho doslidnogo polia): naukova dopovid* [Organizing agricultural research progress in Ukraine (to the 130th anniversary of the Poltava experimental field): Research report]. Kyiv: FOP Korzun D.Yu. Publ., 28 p. (in Ukrainian).
- Gorban A.T., Gorlachova S.S., Krivunenko V.P. (2004). *Lekarstvennye rasteniya: vekovoy opyt izucheniy i vzdelyvaniya* [Medicinal plants: a century of experience in the study and cultivation]. Poltava: Verstka Publ., 230 p. (in Russian).
- Kononiuk V.A. (2003). *Havsevych Petro Ivanovych [Havsevych Petro]. Vcheni henetyky, selektsionery ta roslynyky* [Scientists geneticists, breeders and growers]. (Serii «Ukrainski vcheni-aharii XX stolittia»), Kyiv: Ahrarna nauka Publ., p. 320 (in Ukrainian).
- Kryvunenko V.P. (2006). *Havsevych Petro Ivanovych [Havsevych Petro]. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of modern Ukraine]. Kyiv, Vol. 5, p. 227 (in Ukrainian).
- Samorodov V. (2009). *Orbita vichnykh trav Petra Havsevycha* [Orbit eternal Peter May Havsevycha]. Zoria Poltavshchyny Publ., p. 12 (in Ukrainian).
- Samorodov V.M., Verhunov V.A., Pipan Kh.M., Saveenko I.M. (2014). *Naukovo-orhanizatsiina diialnist P.I. Havsevycha (1879–1920) z rozvytku likarskoho roslynyntstva* [Scientific and organizational activity of PI Havsevycha (1879–1920) for the development of medicinal plant cultivation]. *Istoriia osvity, nauky i tekhniky v Ukraini: materialy IX Vseukrainska konferentsiia molodykh uchenykh ta spetsialistiv, m. Kyiv 22 travnia 2014 roky* [History of Education, Science and Technology in Ukraine: materials IX Ukrainian conference]. Kyiv: FOP Korzun D.Yu. Publ., p. 130–133 (in Ukrainian).
- DBU «TsDA m. Moskvyy», f. 228, op. 3, spr. 1432, 73 ark. [DPO «TSDO m. Moscow», p. 228, op. 3, conjugation. 1432, 73 ff.] (in Ukrainian).
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. 72, op. 1, spr. 1152, ark. 1 zv. [State Archives of Zhytomyr region, f. 72, op. 1 conjugation. 1152, pp. 1 called.] (in Ukrainian).
- Verhunov V., Pylypchuk O.Ya. (2005). *Profesor S.M. Bohdanov – vydatnyi orhanizator vitchyzniano naukovo i osvitnoi ahrononii* [Professor V.S. Bogdanov – a prominent organizer of the national scientific and educational agronomy]. *Istoriia ukrainskoi nauky na mezhi tysyacholit: zbirnyk naukovykh prats* [History of Ukrainian science at the turn of the millennium: a collection of scientific works]. Kyiv, Iss. 22, pp. 46–61 (in Ukrainian).
- Gubernskoe agronomicheskoe soveshchanie* [Provincial agronomic meeting]. *Obzor agronomicheskikh meropriyatiy Volynskogo gubernskogo zemstva za 1911 god* [Review of agronomic measures Volyn province zemstvo for the year 1911]. *Volynskoe gubernskoe zemstvo, statisticheskii otdel* [Volyn provincial Zemstvo statistical department]. Zhitomir: Elektro-tip. t-va «N.A. Brodovich» Publ., 1912, p. 17 (in Russian).
- Otchet Praveniia «Agronomicheskogo kruzhka po izucheniyu ukrainskikh guberniy» za 1910 i 1911 gg.* [Report of the Board of «agronomic circle on studying Ukrainian provinces» for 1910 and 1911]. *Otchet o sostoyanii Moskovskogo selskokhozyaystvennogo instituta za 1911 god* [A report on the status of the Moscow Agricultural Institute for 1911]. Moskva: Tip.-litograf. V. Rikhtera Publ., 1912, pp. 33–38 (in Russian).
- Gavsevich P.I. (1912). *Ocherk krestyanskogo khozyaystva Novograd-Volynskogo uезда (s tablitsami i 40 diagrammami)* [Outline of the peasant economy Novograd Volyn district (with 40 tables and diagrams)]. *Materialy povolosnogo obsledovaniya krestyanskogo khozyaystva; Statisticheskoe byuro Volynskogo gubernskogo zemstva* [Materials povolosnogo survey of peasant farming; Statistical Office of the Volyn province zemstvo]. Zhitomir: Elektro-tip. «Rabotnik» R. Ivnit'skogo i M. Daenmana Publ., 82 p. (in Russian).
- Otchet Lubenskogo obshchestva selskogo khozyaystva za 1912 god* [Report Lubny Society of Agriculture for 1912]. (1913). *Lubenskoe obshchestvo selskogo khozyaystva* [Lubenskiy Society of Agriculture]. Lubny Tip. t-va I. Zolotnitskiy, B. Levitanskiy Publ., 105 p. (in Russian).
- Gavsevich P.I. (1913). *Sobiranie lekarstvennykh trav na Lubenshchine: Trudy mestnogo soveshchaniya ob organizatsii sbyta trav 10–11 yanvarya 1913 g. v Lubnakh* [The gathering of medicinal herbs on Lubenshchine: Local Meeting Proceedings of the sales organization herbs 10–11 January 1913 in Lubny]. *Lubenskoe obshchestvo selskogo khozyaystva* [Lubenskiy Society of Agriculture]. Lubny: Tip. t-va «I. Zolotnitskiy, B. Levitanskiy» Publ., Iss. 1., 47 p. (in Russian).

17. Gavsevich P.I. (1913). *Sobiranie lekarstvennykh trav na Lubenschchine: Trudy mestnogo soveshchaniya ob organizatsii sbyta trav 10–11 yanvarya 1913 g. v Lubnakh* [The gathering of medicinal herbs on Lubenschine: Local Meeting Proceedings of the sales organization herbs 10–11 January 1913 in Lubny]. *Lubenskoe obshchestvo selskogo khozyaystva* [Lubenskiy Society of Agriculture]. Lubny: I. Zolotinskiy, B. Levitanskiy Publ., Iss. 2, 60 p. (in Russian).
18. Havsevych P. (1914). *Pro likarski travy. Yak yikh zbyrati, sushyty y prodavaty* [About herbs. As they collect, dry and sell]. Kyiv: Ukr. Ahronom Publ., Rillia Publ., 31 p. (in Ukrainian).
19. Shakhnazarova A.I., Andreevym B.A., Budogoskim A.D., Satsyperovym F.A. (1917). *Zhumal tretego zasedaniya Komissii po voprosu o sbore i kulture lekarstvennykh rasteniy vecherom 24 fevralya 1916 goda pod predsedatelstvom deystvitelnogo statskogo sovetnika A.I. Shakhnazarova* [Journal of the third session of the Commission on the collection of medicinal plants and culture in the evening February 24, 1916 under the chairmanship of State Councilor AI Shakhnazarov]. *Trudy Osobogo Soveshchaniya, sozvanogo po povelenniyu ego Imperatorskogo vysochestva printsa A. P. Oldenburgskogo po voprosu o kulture i sbore lekarstvennykh rasteniy i organizatsii ikh ispolzovaniya i sbyta, 22–28 fevralya 1916 g. (stenoграфический отчет, zhurnaly Soveshchaniya i materialy)* [Proceedings of the Special Meeting convened by the command of His Imperial Highness Prince AP Oldenburg on the culture and collection of medicinal plants and the organization of their use and trade, 22–28 February 1916 (verbatim report of the Meeting of magazines and materials)] Petrograd: Tip. A. Benke Publ., p. 271 (in Russian).
20. Shakhnazarova A.I., Andreevym B.A., Budogoskim A.D., Satsyperovym F.A. (1917). *Mery k razvitiyu sbor i obrabotki lekarstvennykh rasteniy i k vozdelnyvaniyu ikh po otzyvam korrespondentov, ustroennykh Departamentom zemledeliya, ankety* [Measures to develop collection and processing of medicinal plants and their cultivation on responses reporters arranged by the Department of Agriculture, profiles]. *Trudy Osobogo Soveshchaniya sozvanogo po povelenniyu ego Imperatorskogo vysochestva printsa A.P. Oldenburgskogo po voprosu o kulture i sbore lekarstvennykh rasteniy i organizatsii ikh ispolzovaniya i sbyta, 22–28 fevralya 1916 g. (stenoграфический отчет, zhurnaly Soveshchaniya i materialy)* [Proceedings of the Special Meeting convened by the command of His Imperial Highness Prince AP Oldenburg on the culture and collection of medicinal plants and the organization of their use and trade, 22–28 February 1916 (verbatim report of the Meeting of magazines and materials)] Petrograd : Tip. A. Benke, Publ., p. 329 (in Russian).
21. *K voprosu ob ustroystve v Poltavskoy gubernii opytnoy stantsii po kulture lekarstvennykh rasteniy* [To a question about the device in the province of Poltava experimental station for culture of medicinal plants]. *Poltavskie agronomicheskie izvestiya* [Poltava agromonic news]. 1910, No. 1 (10), p. 59 (in Russian).
22. Gavsevich P.I. (1916). *Plan robot po opytnomu izucheniyu lekarstvennykh rasteniy v 1916 g.* [The work plan for the experimental study of medicinal plants in 1916]. *Sobiranie i kultura lekarstvennykh trav na Lubenschchine* [Collection and culture of medicinal herbs on Lubenschine]. Iss. 2, p. 1. (in Russian).
23. Havsevych P. (1916). *Pro likarski travy. Korotki porady khaziainam, yaki yikh rozvodiat. Kn. 1. (Miata kholodna. Romashka. Voloskyi krip. Shavlilia. Hannus)* [About Havsevych P. herbs. Quick Tips boss who bred them, Kn. 1. (mint cold. Daisy. Walnut dill. Sage. Anise)]. Lubny: Drukarnia tovarystva Y. Zolotynskiy, B. Levytanskiy Publ., 23 p. (in Ukrainian).
24. Gavsevich P. (1917). *Raboty opytnoy stantsii lekarstvennykh rasteniy Lubenskogo obshchestva selskogo khozyaystva za 1916 god: kratkiy otchet Upravlenie Verkhovnoho nachalnika sanitarnoy i evakuatsionnoy chasti, Organizatsiya po sboru, kulture i zagotovke lekarstvennykh rasteniy* [Work experimental station of medicinal plants Lubny Society of Agriculture for the year 1916: summary report Office of the Chief of the Medical and evacuation of the Organization for the collection, culture and harvesting of medicinal plants]. Petrograd: Tip. A. Benke Publ., 32 p. (in Russian).
25. TsDAVO Ukrainy, f. 2196, op. 1, spr. 47, ark. 3–9 [TSDAVO Ukraine, f. 2196, op. 1 conjugation. 47, pp. 3–9] (in Ukrainian).
26. Tam samo, f. 1060, op. 1, spr. 59, ark. 5. [Ibid, p. 1060, op. 1 conjugation. 59, pp. 5] (in Ukrainian).
27. Tam samo, f. 1061, op. 1, spr. 278, ark. 32. [Ibid, p. 1061, op. 1 conjugation. 278, pp. 32] (in Ukrainian).
28. Tam samo, f. 1061, op. 1, spr. 397, ark. 3. [Ibid, p. 1061, op. 1 conjugation. 397, p. 3] (in Ukrainian).
29. Krishtal V.V. (2005). *M.I. Tugan-Baranovskiy: «Tsentralnaya vlast dolzhna brat na sebya lish to, chto yavno ne pod silu munitsipalitetu»* [Tugan-Baranovskiy: The central government must take on only what is clearly beyond the power of the municipality]. *Ekonomicheskoe vrozozhdenie Rossii* [Economic Revival of Russia]. No. 2 (4), p. 95 (in Russian).
30. Onopriienko V., Shcherban T. (2008). *Spravo zdannya pro diialnist Ahronomichnoi sektsii Ukrainskoho naukovo ho tovarystva. 24 bereznia 1921 r.* [Spravo zdannya on the activities of Agronomy Section of the Ukrainian Scientific Society. March 24, 1921]. *Dzherela z istorii Ukrainskoho naukovo ho tovarystva* [Sources on the history of Ukrainian scientific society]. Kyiv, s. 270–272 (in Ukrainian).
31. Kryvunenکو V.P. (2006). *Havsevych Petro Ivanovych — ody n iz fundatoriv doslidnoi stantsii likarskykh rosllyn Ukrainskoi akademii ahrarnykh nauk* [Havsevych Petro — one of the founders of experimental station of medicinal plants Ukrainian Academy of Agrarian Sciences]. *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Likarski roslyny: tradytsii ta perspektyvy doslidzhen, prysvyach. 9.0-richchiu Doslidnoi stantsii likarskykh rosllyn UAN» (Berezotocha, 12–14 lypnia 2006 r.)* [International

scientific conference «Medicinal plants: perspectives of research, devote. 90th anniversary of medicinal plants research station Agrarian Sciences» (Berезotocha, 12–14 July 2006)]. Kyiv, pp. 27–28 (in Ukrainian).

32. Kubiiovych V. (1955). *Havsevych Petro [Havsevych Peter]. Entsyklopediia ukrainoznavstva (EU–II)* [Encyclopedia of Ukrainian Studies (EU–II)]. *Naukove tovarystvo im. Shevchenka u Lvovi* [Scientific Society. Shevchenko in Lviv]. Paryzh; Niu-York Publ., Vol. 1, pp. 331–351.

УДК 631.5:633.88

ЗНАЧЕННЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОСЛІДНОЇ СТАНЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН У ФОРМУВАННІ, СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ ЛІКАРСЬКОГО РОСЛИННИЦВА

О.В. Устименко, Л.А. Глущенко, Н.І. Куценко

Дослідна станція лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН

Розглянуто основні етапи становлення лікарського рослинництва як галузі сільсько-господарського виробництва. Оцінено роль наукової діяльності Дослідної станції лікарських рослин у її формуванні і розвитку. Встановлено, що за час роботи наукової установи було проведено інтродукційне вивчення і розроблено агротехніку вирощування понад 120 видів лікарських рослин, створено 52 сорти таких важливих культур, як м'ята, мак, ромашка, валеріана, ехінацея, шавлія, шоломниця та багатьох інших; сконструйовано низку машин і пристосувань для вирощування, збирання і післязбиральної доробки сировини та насіння найважливіших лікарських культур, які з успіхом впроваджено у виробництво. Висвітлено питання щодо перспектив впровадження наукових розробок у лікарському рослинництві, інтенсифікації галузі, підвищення її значущості та ефективності.

Ключові слова: лікарське рослинництво, наукова розробка, впровадження.

Питання впровадження наукових розробок завжди були провідними і пріоритетними в діяльності Дослідної станції лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН (ДСЛР). Уже на перших етапах діяльності установи співробітникам ставилося завдання: «Відповідати на численні питання селян, які почали вирощувати лікарські рослини» [1]. Цій меті присвячено дослідження проблем щодо термінів сіви в різних ґрунтово-кліматичних умовах, норм висіву насіння культур за різної якості насінневого матеріалу, способів догляду за лікарськими рослинами: м'ятою, шавлією, валеріаною, які масово вирощувалися в селянських гос-

подарствах, а також застосування добрив тощо [2–4]. З моменту свого заснування станція забезпечувала селян насінням і садивним матеріалом традиційних для регіону і нових лікарських культур, в яких була потреба.

У перші роки діяльності через обмеженість дослідних площ досліджувались лише деякі агротехнічні прийоми вирощування лікарських культур. Вони були розраховані на невеликі селянські одноосібні господарства і не завжди могли охоплювати повний технологічний процес культивування того чи іншого виду рослин [4, 5]. На практиці впроваджувати такі розробки було доволі складно. Проте ця робота значно активізувалася з 1925 р., після переїзду ДСЛР з м. Лубен (Полтавської обл.) до с. Березо-